

ЕВОЛЮЦІЯ ЛАТИНСЬКОМОВНОГО СФРАГІСТИЧНОГО НАПISУ

Мосаковська Христина Вадимівна

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Розглянуто основні еволюційні етапи розвитку та використання печатки зі сфрагістичним написом в античному світі, а також основні способи виготовлення, мету побутового, юридичного та політичного використання печатки у Римській імперії та поза її межами, свідчення істориків щодо походження печатки. Подані основні класифікації печаток.

Ключові слова: сфрагістика; сигілографія; печатка; латинська мова.

Із засобів для надання документу достовірності найбільш розповсюдженими і в наш час, і багато століть тому, були печатки. Тому для їх класифікації та впорядкування було створено особливий розділ історичної науки – сфрагістика, або сигілографія.

Мета даного дослідження – простежити розвиток та еволюцію печатки разом зі сфрагістичним написом.

Предметом дослідження стали еволюційні характеристики сфрагістичного напису.

Об'єктом – печатка та сфрагістичний напис на ній як індикатори історичного та еволюційного розвитку.

Термін «сфрагістика» походить від давньогрецького σφραγίδος, ο – *печатка*. Але печатка в той час мала ще і значення σφύραφα, ἥ – *розписка, письмове зобов'язання*.

Латинське слово «*sigillum*, і *n* – *знамення, знак, прапор*» почало використовуватися ще в давні часи, зокрема у так звані «темні віки». Цей термін також міг позначати і «*praeceptum*», «*epistola*», «*diploma*» – одним словом, все, що «*sigillum unitum*».

Взагалі, у звичному вжитку в римлян побутовував термін «*signum*», а також «*anulus*», від назви перстня, яким запечатували документ, оскільки в давнішому значенні печатка – це відтиск на м'якому матеріалі, зроблений перстнем чи предметом іншої форми, на якому міг бути вирізаний знак, що вказував на власника печатки.

Давні люди користувались для письма дерев'яними навощеними табличками: віск наливався в спеціально приготувану глибоку посудину, внаслідок чого дві дощечки (найбільш звичайна форма письма для документа) складались разом воском всередину і обв'язувались стрічкою, на кінчики якої прикріплювалась печатка – σφραγίς τό – *знак*. Вказівку на такий вид печатки ми можемо знайти ще в «Ілліаді» (6 пісня), в історії Беллорофонта [Геродот 1993, 234]. В законодавстві Солона згадуються різьб'ярі печаток. У Софокла Деяніра посилає Гераклу разом із отруєним одягом відтиск його печатки. Електру Софокла Орест впізнає

за батьківською печаткою [Софокл 1979, 386]. Збереглися посилання на те, що грецькі таблички робилися не лише на восковій основі, але й на глиняній, як на кінчиках стрічок, так і на оболонках з матерії, в яку потім стали зашивати дощечки. Іноді сама печатка прикривалася раковиною, таким собі прототипом коробочки, яка мала назву *кустодій* [Лихачев 1903, 24]. Відтиск печатки називався греками «βουλή» (пузир), це назва, під якою мається на увазі особливий вид печаток.

Інший вид печатки, що, ймовірно, був розвинутий римлянами – це перстні-печатки. Проте Пліній у своїй «Історії» пише про знамениті перстні римлян-воїнів, вказуючи, що вони були запозичені з Греції «hic anulorum usus venit, quamquam etiam nunc Tace demone ferro utuntur» [Пліній 2005, 234].

Появу залізних перстнів у Римі пов'язують із правлінням Нуми Помпілія. Залізний перстень, перш за все, є відзнакою військової доблесті. Пізній відголосок цього значення ми бачимо в історії Марія, який після перемоги над Югуртою в 100 р. до н.е. одягнув залізний перстень, коли вже не тільки сенатори, але й вершники мали золоті перстні. З цього приводу Пліній говорить: «Longo certe tempore ne senatum quidem Romanum habuisse aureos manifestum est... volgo que sic triumph habantet, cum corona ex auro et ruscasus tineretur atergo, anulus tamen indigito ferreus erataeque triumphantis et servi prae se coronam sus tinentis. Sic triumphavit de Iugurtha C. Marius»¹.

З плином часу золоті перстні стали використовуватися сенаторами, а потім із 217 р. до н.е. усім «Ordo equester», крім тих, які називались «equo privato», тобто вершники не від держави (вони отримали це право лише в 67 р. до н.е. і пізніше). Закони *de jure augeorum anulorum* були занесені в «Digesta» і в кінці кінців звичай говорив (до часу Юстиніана), що ті, які народжені вільними, мають право на золотий перстень, приватні вільновідпущеники – на срібний, і лише раби обов'язково одягали залізний перстень. Разом із перстнями, які означали почесність, почали з'являтися й перстні-прикраси, і не пізніше I ст. до н.е. в кожному римському домі був звичай мати скриньку для дорогоцінностей. У таких шкатулках зберігались і перстні-печатки [Дигести Юстиніана 2002-2006, 69].

Римський письменник Макробій приводить відносно перстнів-печаток у римлян свідчення Атея Капіто – юриста, що жив у I ст. при Августі та Тиберії: «Veteres non ornatus sed signandi causa anulum secum circum ferebant» [Макробій 1964, 75]. Коли використання дорогоцінних перстнів як прикрас розповсюдилось серед простого і суворого звичаями римського суспільства, для перстнів-печаток були розроблені особливі терміни, такі як «signatorius» та «sigillarius». У Римі перстень-печатка був надзвичайно важливим. Їм надавалось право підтвердження автентичності різного роду документів у важливих випадках життя, під час укладення шлюбних контрактів чи заповітів. У «Дігестах» відмічений випадок, як перстень передається спадкоємцеві: «Pater pluribus filiis heredibus institutis,

¹ Відомо, що протягом довгого часу Римський сенат не видавав народові золоті динарії, тому ж, хто святкував тріумф, надавався вінець із золота та земельні наділи, потім тріумфаторові на палець вдягався залізний перстень, і слуга підносив йому той вінець. Так святкував тріумф Гай Марій над Югуртою.

moriens, clares et anulum custodiae causa majori natu filiae tradidit» [Дигести Юстиніана 2002-2006, 65].

Знатні римляни мали печатку завжди при собі на пальці. Достовірно відомо, що печаток могло бути декілька – одна для документів, листів, інша – для секретних листів, для того, щоб замикати скрині зі скарбами. З вірогідністю можна вважати, що існувала особлива печатка – «*signisculum*» – для буденних справ [Лихачев 1903, 35].

Що ж до відтиску самої печатки, то ще від Цицерона в промові на захист Флакка збереглися свідчення про те, що відтиски переважно робилися на воску та на глиняній основі.

Відтиск печатки не завжди був круглої форми. Древні знали ще декілька видів печаток. Досить багато збереглося печаток лікарів-окулістів, які були різних особливих форм, вирізьблені на каменях різних порід.

Печатки-штемпеля (печатки для відтиску) зазвичай виготовлялися з бронзи, але також поширеними були з теракоти для відтиску на м'якій глині.

Як суспільні заклади, так і приватні особи з великими грошовими статками, могли роздавати своїм чиновникам і управляючим подібні штемпеля зі своїм іменем, або якимось надписом. Тому цілком логічно, що існує досить велика кількість однакових штемпелів, яка вимагає класифікації та певних параметрів для їх розрізнення [Каргер 1945, 54].

Цим питанням зацікавилися німецький знавець геральдики Фрідріх Гогенлоє-Вальденбург та філолог Георг Гротефенд, які розробили одну з перших класифікацій печаток. Саме вона була покладена в основу нижче наведеної класифікації М.П. Лихачова, який виділяє 15 підрозділів печаток:

1. Печатки з написами без імені власника печатки; 2. Печатки, що містять ім'я власника. 3. Печатки із зображенням без імені власника. 4. Печатки із зображенням та з іменем власника. 5. Портретні печатки без герба із зображенням неповної фігури власника – його голови, погрудного бюста чи фігури по пояс. 6. Портретні печатки без герба із зображенням повної фігури власника, що стоїть у весь зріст. 7. Портретна печатка без герба із зображенням власника, що сидить. 8. Портретна печатка без герба із зображенням власника на коні. 9. Портретна печатка з гербом із зображенням неповної фігури власника – його голови, погруддя. 10. Портретна печатка з гербом із зображенням власника, що стоїть на колінах; 11. Гербова печатка із зображенням (фігура, емблема) без геральдичного щита. 12. Гербова печатка із гербовими емблемами, що розміщені на геральдичному щиті. 13. Гербова печатка із зображенням геральдичних шоломів і прикрас на ньому (без самих гербів) прямо на полі печатки. 14. Гербова печатка із зображенням геральдичних шоломів і прикрас, що розміщені на геральдичному щиті. 15. Гербова печатка з повним гербовим зображенням, тобто гербовими емблемами, що розміщені на геральдичному щиті, прикрашені різними геральдичними атрибутами [Лихачев 1991, 55].

Як ми бачимо, ця система стосується лише однієї сторони печаток: вона класифікує їх за структурними елементами. Ця система недостатня для повного опису

печаток і незручна тим, що, якщо нею керуватися при вивченні сфрагістичного матеріалу, довелося б змішати пам'ятки різних епох, походження та історичного значення.

Такі недоліки, а також однобічність класифікації підштовхнули Г. Гротефенда до створення нової класифікації, яка базувалася на таких ознаках:

1. Вид прикріплення;
2. Матеріал виготовлення;
3. Форма печатки;
4. Слово, яке важко перекладається, тому потребує терміна і розпізнається по відтиску самої печатки;
5. За типами (Класифікація Ф. Гогенлоє).

Класифікацію за першими чотирма ознаками Г. Гротефенд проводить у такий спосіб:

1. Прикладена на лицевій стороні документу;
2. Прикладена на звороті акту чи документу (документ, що знаходиться в конверті);
3. Навішування печатки (прорізка пергаменту);
4. Прикладена, коли запаковується документ, тобто, коли печатка прикладена так, що приховує вміст документа;
5. Прикладена із запаковуванням, тобто за допомогою прорізу документа вставляється стрічка для більшої міцності утримання;
6. Печатка, що висіла на стрічці, яка була вирізана із самого документа;
7. Висяча печатка;
8. На смужці пергаменту;
9. На смужці шкіри (білої, темної, чорної, бурої);
10. На шнурівці;
11. На кольорових стрічках: лляних, бавовняних, шовкових.

Проте, на думку М. П. Лихачова, ця класифікація, заснована на багатьох ознаках, є занадто складною. Печатка, прикладена до документа, і печатка прикладена до конверта (якщо документ згорнутий конвертом), по суті, є одним типом. Ознака суттєва для самих документів – не суттєва для печатки [Лихачев 1904, 54].

Можна обмежитися, власне, основними типами:

1. Прикладні печатки;
2. Прикладні печатки під папером;
3. Підвішені печатки, до яких належить особливий вид – так звані булли.

Отже, печатки та написи на них дають різноманітні свідчення, тому печатки вважаються не лише пам'ятками дипломатики (підтвердження автентичності документа), але історичними (показники політичних тенденцій, суспільних впливів і поглядів у зображеннях, формах, величинах, матеріалі), лінгвістичними (використання різних видів письма, епіграфічні особливості, види зв'язку між написом та зображенням), пам'ятками історії мистецтва, а також цінними документами з історії побуту (зображення будівель, одягу, різних предметів, зброї).

Мосаковская К. В., асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Эволюция латинских сфрагистических надписей

Рассмотрены основные эволюционные этапы развития и использования печати со сфрагистической надписью в античном мире, а также основные способы изготовления, цель бытового, юридического и политического употребления печатей в Римской империи и за ее пределами, свидетельства историков о происхождении печати. Представлены основные классификации печатей.

Ключевые слова: сфрагистика; сигиллография; печать; латинский язык.

Mosakovska K. V., Postgraduate student

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Evolution of Latin sphragistic inscriptions.

The article comprises the basic evolutionary development and use of stamps along with the sphragistic inscription in the ancient world as well as basic manufacturing methods, the purpose of domestic, legal and political use in the Roman Empire and beyond, testimonies of historians about the origin of the stamp. The basic classification of seals is given.

Key words: sphragistics; sigillography; printing; Latin language.

Література:

1. *Геродот* Історії в дев'яти книгах / Геродот. – К. : Наукова думка, 1993. – 576 с.
2. *Дигесты Юстиниана*. В 8 т. / Отв. ред. Л. Л. Кофанов. Перевод с латинского Д. В. Афиногенова. – М. : Статут, 2002-2006. – 145 с.
3. *Каргер М.К.* К истории византийской сфрагистики / Михаил Константинович Каргер // Византийский сборник. / Под ред. М.В. Левченко. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1945. – С. 260-264.
4. *Лихачев Н.П.* Буллы [о венецианской сфрагистике и дипломатике] / Николай Петрович Лихачев. – М. : 1903. – 84 с.
5. *Лихачев Н.П.* Молотовдулы греческого Востока / Николай Петрович Лихачев / Сост. и коммент. В.С. Шандровской. – М. : 1904. – 123с.
6. *Макробий* Сатурналии (отрывки). / Макробий // Памятники поздней античной научно-художественной литературы / Пер. Е. А. Берковой. – М., 1964. – 356 с.
7. *Софокл* Электра / Перевод С. В. Шервинского // Софокл Трагедии. – М., 1979. – С. 359-420.
8. *Плиний Старший* Естественная история. Отрывки / Плиний Старший / Пер. и комм. Б. А. Старостина. // Хрестоматия по истории науки и техники. – М. : РГГУ (ППП «Типография „Наука“), 2005. – 254 с.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2015.